

Abdulhamid Qurbonov

(Namangan, O'zbekiston)

akurbanov-57@mail.ru

San'atga aylangan taxallus

Abstrakt

Maqolada “Navoiy” taxallusi va unga asos bo'lgan “navo” so'zlari o'rtasidagi munosabat haqida so'z yuritilgan. Taxallus ulug' shoir uchun nafaqat adabiy nom, shu bilan birga, beqiyos poetik iqtidorini namoyon qilish uchun alohida imkoniyat ham bo'lgan. U o'z yuksak san'atkorlik mahoratini bu sohada ham, Bobur ta'biri bilan aytganda, “barchadan ko'p va xo'b” namoyish qilgan shoir. “Xamsa”, ayniqsa, “Xazoyin ul-maoniy” tarkibida Navoiy taxallusi bilan yaratilgan yuzlab yetuk va betakror baytlar bor. Bu baytlar “navo” yoki “Navoiy san'ati” deb atash mumkin bo'lgan yangi va alohida bir san'atning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Mazkur san'at asosida ham ulug' shoirning yuksak badiiylik haqidagi qarashlari yotadi. Shoirning uqtirishicha, har bir asar mukammal tanosub asosiga qurilishi, badiiylik unsurlari o'zaro, shuningdek, asar g'oyaviy mazmuni bilan shakl va ma'no jihatidan aloqador bo'lishi lozim. Maqolada shoir g'azallaridan keltirilgan qator baytlar tahlili orqali “Navoiy” va “navo”, “benavo”, “navoe” so'zlariga jo bo'lgan badiiy, tasavvufiy ma'nolar, bu so'zlar vositasi bilan yaratilgan bemisl poetik san'atlar ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: *Navoiy, tanosub, navo, kuy, sayrash, benavo, ishq, hajr, vasl, fano, iychom.*

Muallif haqida: *Abdulhamid Qurbonov* – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, *Namangan davlat universiteti*.

Tavsiya etiladigan havola: Qurbonov, Abdulhamid. 2020. “San'atga aylangan taxallus”. *Oltin bitiglar* 1: 108—126.

Kirish

So'z san'atkorlari, ayniqsa, o'tmish qalam ahlini taxallusidan ayro tasavvur etish qiyin. Chunki taxallus shunchaki adabiy nom emas: unda ijodkor maslagi, orzu-umid va maqsad-muddaolari muayyan darajada o'z aksini topadi. Taxallusning asar badiiy

to'qimasida tutgan o'rni ham beqiyos. Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr"da yozishicha, taxallus, avvalo, shoirning o'z asariga bosgan "tamg'o"si – muhridir [Навоий 1991, 263]. Taxallus tatabbu'navislikda, ayniqsa, muhim ahamiyat kasb etadi [Носиров ва 6. 1979, 17]. Bir xil vazn, bir xil qofiya, bir xil radif bilan yozilgan, ham mavzu, ham g'oya, ham mazmun jihatidan o'xshash she'rlarni bir-biridan ajratish oson emas. Bu holda faqat taxallusga qarabgina ishonch bilan "bu Sa'diy yo Nizomiyningdurur, Yo bu Xisravning, bu Jomiyningdurur" [Навоий 1991, 263] deb aytish mumkin.

Taxallus nafaqat "tamg'o", shu bilan birga, mahorat namoyishi uchun alohida imkoniyat ham. O'toiyning bir g'azalida taxallusiga "ot, oyim"ni qofiya qilib, tajnis san'atining nozik va nodir namunasini yaratgani ma'lum:

Desangkim: "Jon sipar qilg'il, Otoyim!"

Turubmen ushmunoq, o'ldur, ot, oyim! [Атойи 2008, 148].

Ammo hech bir ijodkor o'z taxallusiga Navoiy qadar e'tibor bilan qaragan emas. U bu sohada ham o'z yuksak san'atkorlik mahoratini, "barchadan ko'p va xo'b" namoyish qila olgan shoirdir. "Xamsa", ayniqsa, "Xazoyin ul-maoniy" tarkibida Navoiy taxallusi bilan yaratilgan yuzlab yetuk va betakror baytlar bor. Bu baytlar "navo" yoki "Navoiy san'ati" deb atash mumkin bo'lgan yangi va alohida san'atning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan.

Mazkur san'at asosida ham ulug' shoirning yuksak tanosub haqidagi "tarhi toza" qarashlari yotadi. Navoiyning uqtirishicha, har bir asar tanosub asosiga qurilishi, badiiylik unsurlari o'zaro, shu bilan birga, asar g'oyaviy mazmuni bilan shakl va ma'no jihatidan aloqador bo'lishi lozim. Bu qoida taxallusga ham taalluqlidir. Shoir o'zbekcha asarlarida Navoiy, forschalarida esa Foniy taxallusini qo'llagan. Ammo "Lison ut-tayr" bundan mustasno. Aslida, shoirning o'zi alohida ta'kidlaganidek, doston "turkiy uslub" bo'lgani, ya'ni turkiy tilda yozilgani uchun unda taxallus Navoiy bo'lishi lozim edi:

Munda ansab erdikim, tuzgoch navo,

Bo'lsa nazmimg'a Navoiydin ado [Навоий 1991, 263].¹

Qolaversa, "Lison ut-tayr" qushlar haqidagi asar. Bu jihatdan ham Navoiy unga mos tushar edi, chunki *navo qushlar tili alhoni* — yoqimli sayrashidir:

¹ Keyingi parchalar ham shu bobga mansub.

*Kim navo qushlar tili alhonidur,
Dilkash afg'oni hazin dostonidur.*

Ammo, shunday bo'lsa-da, shoir dostonga Navoiy emas, Foniylar deb "tamg'o" bosadi. Bu, albatta, g'ayrioddiy, kutilmagan bir hol edi. Shuning uchun shoirning o'zi bu holga maxsus izoh beradi. Uning ta'kidlashicha, avvalo, asardagi bosh masala *marja' va maod mayli* — ruhning asl manba, Haqqa qaytishidir: *Kim bu daftar nazmidin kulli murod, Chunki marja' mayli erdi-yu maod*, — deb yozadi u bu haqda. "Marja'" va "maod" fanodir, binobarin, foniylar bo'lmay "marja'" va "maod"ga qaytishning iloji yo'q: *Munda foniylar bo'lmay ish o'lmas tamom*. Ikkinchidan, *Shayxi ma'naviy*, ya'ni Farididdin Attor masnaviysida tasvirlangan yetti vodiylardan oxirgisining nomi ham "fano"dir. Shuning uchun bu ikki tanosub: "fano" holi-yu "fano" maqomiga Navoiylardan ko'ra Foniylar "ansab" — munosibroq edi:

*Garchi bu ikki tanosub yor edi,
Nazmima ham bu taxallus bor edi.
Gar taxallus munda Foniylar ayladim,
Bu tanosublardan oni ayladim.*

Shunday qilib, shoirning ta'kidlashicha, taxallus asardagi yetakchi timsol va tushunchalar, eng avvalo, g'oyaviy mazmun bilan yuksak darajada tanosub hosil qilmog'i lozim. Garchi "Lison ut-tayr"da qushlar navosi (sarguzashti) tasvirlanib, *navo* va *Navoiylar* bu jihatdan bir-biriga mos tushsa-da, bu moslik bir muncha yuzaki bo'lib, *kulli murod* — *fano* tasviriga munosib emas: *fano* — *Navoiylar*. Foniylar esa *marja' mayli-yu maod*ning bevosita aks-sadosi, balki mo'jaz ifodasidir: *fano* — *Foniylar*.

Shu o'rinda alohida e'tibor qaratish lozimki, shoir tilga olgan tanosub yakka bir san'at emas, u nafaqat jinsdoshlik, balki o'zakdoshlikni ham o'z ichiga olgan keng tushunchadir. Aks holda, shoir *fano* va *Foniylar*, *navo* va *Navoiylar*ni tanosub deb atamagan bo'lar edi. Darhaqiqat, ulug' shoir ijodida tanosub birgina ishtiyoq emas, shu bilan birga, tashbeh, istiora, tazod va hatto tajnis va iyyom kabi san'atlarni ham o'z ichiga oluvchi uslubiy hodisadir. Bu san'atlar tanosub qonuniyatlari asosida uyg'unlashib, badiiy tafakkurning alohida ko'rinishi tarzida yuzaga chiqadi. Nazariy jihatdan asoslanib, amaliy jihatdan haddi a'losiga yetkazilgan bu uslubni *yuksak mutanosiblik* deb aytish mumkin [Курбанов 2016, 31–41].

Yuksak mutanosiblik nafaqat "Lison ut-tayr", balki Navoiylar

taxallusli boshqa asarlarda ham butun latofat va nafosati bilan namoyon bo'lgan. Ulug' shoir "Lison ut-tayr"da "fano"ga Foniyni tanosub qilgan bo'lsa, ularda Navoiyga "navo"ni hamohang aylab, rangin va serjilo, bemisl va betakror bir san'at yaratadi. "Hayrat ul-abror"dagi "Durrojning yolg'onni chin o'rnig'a ayturidin hodisa domig'a tushgonida, chin so'zni Sher yolg'on sog'inib, faryodig'a yetmagoni va ani balo domidin xalos etmagoni" sarlavhali hikoyatda kelgan quyidagi bayt bir misoldir:

*So'zda, Navoiy, ne desang, chin degil,
Rost navo nag'mag'a tahsin degil* [Навоий 1991, 212].

Navoiyga tanosub so'z, avvalo, navo: *Navoiy — navo*. "Navo"ni baytdagi mazmuniy markaz deb aytish mumkin, barcha so'z va timsollar mazmunan u bilan aloqador. "Navo"ga mutanosib so'z, avvalo, *nag'ma*, chunki *nag'ma* ham navoning bir turi. "Rost" ham "navo" va "nag'ma" qatoridagi so'z, chunki "rost" mumtoz maqomlardan birining nomi bo'lib, "rost navo" ana shu maqomga ishoradir: *rost – navo — nag'ma*. Ammo "rost"ning *to'g'ri, chin* degan ma'nolari ham bor. Shoir birinchi misrada "chin so'z"ni olqishlab, ikkinchi misrada "rost navo" iborasini bejiz keltirmagan: u "chin so'z"ning istioraviy ifodasidir. Har ikkisinin ma'nosi ham to'g'rilik: *chin so'z — rost navo*. Nihoyat, "rost navo" rostlik ta'riflangan o'ninchi maqolatga mos navodir. O'ninchi maqolat esa "Rostliq ta'rifida" deb nomlanib, mutafakkir adibning uqtirishicha, "vujud uyi shu tuz sutun bila barpoy". Ulug' shoir *Navoiy — navo — nag'ma — chin — rost* tanosublar silsilasi bilan shunday deydi: *Ey Navoiy, ey rost navo cholg'uchi, ne kuy kuylasang ham, rost bo'lsin, rost navogina tahsinga loyiq!*

Shu o'rinda diqqatga sazovar yana bir nuqta bor. U ham bo'lsa, "navo" so'zining ma'nosidir. "Navo"ning birlamchi ma'nosi "kuy" yoki "musiq" ekanligi yaxshi ma'lum [Haqqul. 2016, 22–28]. Ammo uning, ulug' shoir "Lison ut-tayr"da ta'kidlaganidek, ikkinchi ma'nosi ham bor: "qushlar tili alhoni" — *qushlar sayrashi, qushlarning xush ovozi*. Bu ma'no Durroj "navo" siga ham begona emas. Zero, Durroj ham "Lison ut-tayr" qushlari kabi bir qush. Ammo u "rost navo" emas, "yolg'onni chin o'rnig'a aytur" qush. Bu ma'noda ham shoir qissadan hissa qilib, o'ziga shunday deydi: *Ey Navoiy, ey rost navo qush, ne navo soz aylasang ham, u rost bo'lsin, rost navogina tahsinga loyiq!*

"Navodir ush-shabob"dan o'rin olgan quyidagi bayt timsollar

tizimi bilan ham, ularning talqin tarzi bilan ham mazkur baytga hamohangdir:

*Kuyi azmida Navoiyg'a navo yetsa ne tong,
Kim qilur bulbul navo ohangi gulzor aylabon*

[Навоий 1989, 349].

Baytdagi yetakchi tanosublar, albatta, *Navoiy* va *navo*. Birinchi misrada shoir *Navoiy* va *navo* qatoriga “*kuy*” va “*azm*” soʻzlarini qoʻshadi: *Navoiy — navo — kuy — azm*. “*Kuy*”ning bu oʻrindagi maʼnosi *koʻcha*, *maskan*, “*azm*”ning maʼnosi esa *niyat*, *qasd*. Ikkinchi misrada bu timsollarga maʼnodosh boʻlgan majoziy timsollarni keltiradi: *bulbul — navo — gulzor — ohang*. “*Ohang*”ning bu qatordagi maʼnosi “*azm*” kabi *niyat*, *qasd*. Baytda tamsil sanʼati yetakchi boʻlib, *bulbul* *Navoiy*, *navo* *navo*, *gulzor* *kuy*, *ohang* esa *azmdan* tamsildir. Tamsillar tili bilan shoir shunday deydi: yor *kuyi* *gulzor*, *Navoiy* *bulbul*, uning *navosi* esa *bulbul* *navosidir*. Shunday ekan, *bulbul* *gulzor* *tomon* *qasd* *aylagan* *chogʻ* *navo* *qilganidek*, *Navoiy* *ham* *yor* *kuyiga* *azm* *aylaganda* (*bulbuldek*) *navo* *qilsa*, *ajablanarli* *emas!*

Baytning “*navolar*” olami shundangina iborat emas, bayt mazmunida “*kuy*” va “*ohang*” soʻzlarining ham alohida oʻrni bor. “*Kuy*”ning bir maʼnosi *koʻcha* boʻlsa, bir maʼnosi *ohang*; “*ohang*”ning bir maʼnosi *qasd* boʻlsa, bir maʼnosi *kuy*. Ammo, aslini olganda, *kuy* ham, *ohang* ham *navo*dan oʻzga narsa emas. *Kuy* va *ohang* *navo* qatorida kelib, *navoga* aylanish barobarida, “*navo*”ning oʻzini ham, qolaversa, baytning “*navo*”sini ham ham behad baland va serohang qilgan: *Navoiy* *yor* *kuyiga* (*ohangi*, *navosiga*) *azm* *aylagan* *chogʻ* *unga* *navo* (*kuy*, *ohang*) *yetsa*, *ajablanarli* *emas*, *zero*, *bulbul* *ham* *gulzor* *ohang* (*kuyi*, *navosi*) *qilgan* *chogʻ* *navo* *qiladi-da!* Baytdagi tanosub soʻzlar: *Navoiy — navo — kuy — bulbul — ohang — gulzor*.

Nafaqat oʻzaro aloqador, balki mutlaq “*begona*” soʻzlarning ham bir-biriga bu tarzda mos va munosib boʻlib qolishi, ayni *chogʻda*, *navoning* oʻzidan ham oʻzgacha *navo* taralishi quyidagi baytda ham oʻzgacha *ohang* bilan namoyon boʻlgan:

*Navosidin fano chun hosil oʻldi, qilgʻasen, ey ishq,
Navoiy rishtayi jonin mugʻanniy udining tori*

[Навоий 1988, 477].

Mugʻanniy *nagʻmagar*, *cholgʻuchi*, *ud* esa musiqa asbobidir.

Udning ustma-ust tortilgan torlari bo'ladi, bu torlar chertilganda, ulardan mayin va yoqimli navo taraladi. Shoir ham tashbehi aks, ham tashbehi tasviyat san'atini ishga solib, o'z jonining rishtasini ud torlariga, ud torlarini esa jon rishtasiga qiyos qiladi, chunki jon rishtasi ud torlari, ud torlari jon rishtasidek nozik va ingichka. Baytda aytilishicha, mug'anniy udi torlaridan taralgan navo fano boisidir. *Ey ishq*, — deydi shoir ishqqa murojaat qilib, — *mug'anniy udining tori navosidan fano hosil bo'lar ekan, shuning uchun Navoiy jonining rishtasini ham ud tori qilgaysan* (toki uning jon toridan ham ud rishtasidek fano navosi taralsin).

Fano, ulug' shoir o'z taxallusini izohlagan bobda ta'kidlaganidek, Haq yo'lining nihoyasi bo'lib, bu maqomda jon qushi Yor (Haq) vasliga oshno bo'ladi.

Sidqi ixlos birla ikkinchi fano
Yorni qildi alarga oshno, —

deb yozadi shoir bu maqom adosining tasvirida [Навоий 1991, 236]. Yorga oshnolik o'z-o'zidan hosil bo'lavermaydi, bu yo'lda Hudhud kabi bir piri dono ham kerak, toki u jon qushini fano yo'llaridan xabardor qilsin. "Mug'anniy" ana shunday orif pirdir. Fano yo'llari rango-rang bo'lsa-da, ular orasida barchasidan mahbub va marg'ub bir yo'l borki, bu ishq yo'lidir. Bu jihatdan baytda shoirning fanodan umidvor bo'lib, ishqqa murojaat qilishi ham besabab emas.

Shunday qilib, "mug'anniy" *pir* bo'lsa, "navo" *ishq*, "ishq" esa *fanoga yetkazuvchi yo'ldir*. Fanotalab shoir ishqqa murojaat qilib, deydi: *Ey oshiq'larni fano, ya'ni Haq vasliga oshno qiluvchi ishq, mug'anniy udining navosidan, ya'ni piri komilning so'zlaridan fano hosil bo'lar ekan, Navoiyning jon rishtasini ham ud tori qilgaysan, ya'ni uni ham majlis ahli qatoriga qo'shgaysan* (toki u ham fano navosiga oshno bo'lsin).

Ko'rinadiki, baytda ikki mazmuniy qatlam bo'lib, ularga muvofiq ikki qatlam tanosublar qatori bor: 1) zohiriy (adabiy): *mug'anniy — ud tori — navo — fano*; 2) botiniy (tasavvufiy): *piri komil — jon rishtasi — ishq — fano*.

Quyidagi bayt mazmuni bilan ham, timsollar silsilasi bilan ham mazkur baytga o'xshab ketadi:

Navoiy, bo'lmayin zor-u zaif, o'lmas navo topmoq,
Bu ermish piri chang atvoridin dayr ichra talqinlar

[Навоий 1988, 142].

Bu baytda *ud* sozi *chang* bilan o'rin almashgan. *Chang* hammaga ma'lum musiqa asbobi. Lekin u, baytda tasvirlanishicha, oddiy *chang* emas, *piri chang* — keksa chang yoki changning keksasi. Bunday atalishiga sabab chang qaddining keksa kishi qaddidek egikligidir. Shoirning uqtirishicha, egik qad bois chang navo topgan, agar egik bo'lmaganda edi, u navo soz aylamas edi. *Atvor* xatti-harakat, ko'rinish. *Dayr* esa aslan majusiylar ibodatxonasi, ammo baytda bazmgoh ma'nosida kelgan. *Piri chang*ning egik qaddiyu, ammo yoqimli navosi shoir uchun ulug' ibrat, namuna bo'lgan. *Ey Navoiy*, — deydi u o'ziga yuzlanib, — *zor-u zaif bo'lmay, navo topmoq mumkin emas, piri changning bazm ichra ahvoli shundan nishon ermish*.

Ma'lumki, *pir* so'fiyona istiloh ham. Baytda uning sayri suluk rahnamosi, murshid degan ma'nolari ham nazarda tutilgan. Natijada changga qo'shilib boshqa so'zlar ham so'fiyona ma'no kasb etgan. *Atvor* so'fiylar tilida suluk ahlining roh-u ravishi, sayri suluk tarzi degani. *Dayr* pirning majlisi, *talqin* esa va'z, pirning suluk ahliga bergan sabog'idir. *Ey Navoiy*, — deb xitob qiladi shoir masalaning bu tomoniga ishora qilib, — *zor-u zaif bo'lmay, navo topmoq mumkin emas, piri murshidning majlis ichra bergan sabog'i shu emish*. Ammo *piri chang*ning sabog'i navo ham, suluk ahli navo sabog'iga muhtoj benavo ham emas. Sayri sulukdan maqsad Yor vasli, Yor vasliga esa *zor-u zaif bo'lmay*, ishq qiyinchiliklaridan qadni changdek egmay yetib bo'lmaydi. Bu holda *navoning* majoziy ma'nosi — *vasl*, *zor-u zaif*ning ma'nosi esa *riyozat* — *vasl* yo'lida suluk ahli yengib o'tishi lozim bo'lgan ranj, mashaqqat ekanligi ayon bo'ladi. Binobarin, shoir baytda shunday tasavvufiy g'oyani ilgari surgan: *Ey Navoiy*, (visol talabida bo'lsang, shuni bilki,) *riyozat chekmayin, Yor vasliga yetmoq mumkin bo'lmas, piri murshidning majlis ichra soliklarga bergan sabog'i shu emish*.

Bu baytda ham *Navoiy* va *navo* tanosublari zohiriy hamda botiniy qatlamlar tarzida namoyon bo'lgan:

1) zohiriy: *chang* — *zor-u zaif* — *navo* — *atvor* — *dayr* — *talqin*;

2) botiniy: *pir* — *riyozat* — *vasl* — *roh-u ravish* — *majlis* — *saboq*.

Quyidagi baytda *Navoiy* va *navo* tanosubi o'zgacha ohang, balki o'zgacha rang kasb etgan:

*Navoiyo, bu navolarki, kecha tortarmen,
Zuhul eshituru Xurshid eshitmas afg'onim*

[Навоий 1988, 325].

Bu baytning “navo”si avvalgi baytlardagi singari bulbulning xush ovozi ham, mug’anniy yoki piri changning yoqimli kuy yoki sozi ham emas. *Ey Navoiy, sen kechalar tortgan bu navolarni Zuhall eshitadi-yu, ammo Xurshid (Quyosh) eshitmaydi*, — deb navo chekadi shoir baytda. Ikkinchi misrada “navolar” “afg’on” bilan almashgan. Ma’lum bo’ladiki, shoir “kecha tortayotgan navolar” navo emas, balki “afg’on” — nola, faryoddir. Baytda *Navoiy* va *navoga kecha — Zuhall — Xurshid — afg’on* so’zlari tanosub bo’lgan. Bu qatordagi markaziy so’z “kecha” bo’lib, u bois baytning mazmuni va badiiyati o’zgacha jilo, o’zgacha rang olgan. Kecha, ma’lumki, qorong’u, qorong’ulikning rangi esa qora bo’ladi: *qora kecha*. “Qora kecha” shoir navosini “afg’on”ga aylantirgan, balki o’zidek qora qilgan: *qora afg’on (mungli navo)*. O’z navbatida, “kecha” va “afg’on”ning rangi urib, “navo” ham kecha va afg’ondek qora bo’lib qolgan: *qora navo (mungli afg’on)*.

Zuhall, Navoiy davridagi yulduzlar ilmiga ko’ra, Oy, Atorud, Zuhra, Quyosh, Bahrom, Mushtariy kabi yetti samoviy sayyoraning biri bo’lib, uning maskani barcha sayyoralaridan balandda, yettinchi osmonda bo’lgan. Bundan o’ylash mumkinki, shoirning qorong’u kechalarda tortkan “afg’oni” behad baland, shu qadar balandki, hatto yettinchi osmondagi Zuhall ham eshitadi. Ammo Zuhalni *qora kecha*, *qora afg’on* va *qora navo* bilan tanosub qilgan uning o’rni emas, rangi. Zero, yetti sayyora yetti rang sohibi hamdir: Oy yashil, Atorud moviy, Zuhra oq, Quyosh zarhal, Bahrom qizil, Mushtariy jigarrang, Zuhall esa qora rang. Ma’lum bo’ladiki, Zuhallning rangi ham “kecha”, “afg’on” va “navo” singari qora ekan: *qora Zuhall*.

Garchi Xurshid ham Zuhall singari bir sayyora bo’lsa-da, u — Zuhall, jumladan, “kecha” bilan hamrang emas, chunki Xurshid *zarhal Quyosh*. Kecha va Quyosh ranglarida yaqinlik emas, zidlik namoyishi bor: *kecha qorong’u*, *Quyosh esa yorug’*. Shuning uchun shoir “bu navolarki, kecha tortarmen, Zuhall eshitur-u Xurshid eshitmas afg’onim”, deb nechog’li zorlanmasin, bari befoyda. Chunki qorong’u kechada Xurshidning o’zi bo’lmaydi, buning uchun tong otib, Quyosh chiqishi kerak. Binobarin, “Zuhall eshitur-u Xurshid eshitmas”.

Shunday qilib, *navo*, *kecha*, *Zuhall* va *afg’on* tanosublari o’rtasida rang jihatidan muvofiqlik, *ular* bilan *Xurshid* o’rtasida esa muqobillik bor: *kecha* (qora) — *Zuhall* (qora) — *afg’on* (qora) — *Xurshid* (yorug’).

Quyidagi baytda ham *navo*, *may*, *navo naqshi* va *mutrib* o’rtasida ma’nolararo bog’lanish, *navo* va *may* bilan *benavoliq’* o’rtasida esa ziddiyat zohir bo’lgan:

*Navoiy benavolig' birla doyim may ichar, bir kun
Navo naqshini davron mutribi bazmida cholg'ay deb*
[Навоий 1988, 72].

Garchi *mutrib* ham *mug'anniy* singari cholg'uchi bo'lsa-da, uning sozi va ovozi shodlik ohanglari ustuvor. Uni mug'anniydan farqli o'laroq, "shodlik kuyini chaluvchi sozanda" deb ta'riflash mumkin. Baytdagi "navo naqshi" ham shu ma'noga dalolat qiladi. "Naqsh" ham "navo" singari kuy, ammo "navo"ga qaraganda bir muncha yengilroq kuy. Shu bilan birga, "navo naqshi" "rost navo" singari alohida kuyning nomi ham. *Davron mutribi bir kun tarab (shodlik) bazmida navo naqshini chaladi deb, Navoiy benavolik bilan doimo may ichadi*, — deydi shoir baytda benavolikdan shikoyat qilib.

Baytda *mutrib*, *navo naqshi* bilan birga, *benavo* va *may* mafhumlari ham Navoiy "navo" siga jo'r bo'lgan. "Benavolik" "navo"-ning ziddi, binobarin, uni *navosizlik* yoki *navoning yo'qligi* deb osongina izohlash mumkindek tuyuladi. Albatta, so'zning mazmuniy mundarijasida shunday ma'no ham yo'q emas. Xususan, shoir navosi o'zga qushlar (shoiralar) navosi bilan qiyoslanib, faxriya usuli: o'z ishq va iste'dodi behad baland ekanligi, shu tufayli cheksiz iftixor tuyg'ularini tuyish ruhi bilan sug'orilgan quyidagi baytda "navo" *alhon* (qush sayrash) yoki *nazm*, "benavolig'" esa *navosizlik (jim qolish)* yoki *xijil* ma'nosida kelgan:

*Bu gulshan qushlarig'a benavolig' kelturur lahni,
Navoiy har qachon o'z gulruxin istab navo cheksa*
[Навоий 1988, 433].

Ammo "navo" hamma vaqt *navo* bo'lmaganidek "benavolik" ham benavolik emas. "Navo"ning majoziy ma'nosi, avvalgi baytlardan ma'lum bo'lganidek, *ishq* yoki *vasl*. Zikr etilgan baytda ham shu ma'nolarda kelgan: *Navo naqshini davron mutribi bazmida cholg'ay deb*. Shunday ekan, u chog'da "benavolik"ning majoziy ma'nosi, "navo"ga zid o'laroq, *ishqsizlik*, ya'ni "hajr" bo'ladi. Baytda "may" bejiz "benavolik"ka qarshi qo'yilmagan: "benavolik", ya'ni "hajr"ning davosi "may"dir. Bu jihatdan "may"ning "navo"dan farqi yo'q, uning majoziy ma'nosi ham *ishq* yoki *vasl*. Quyidagi baytda bu holat yanada aniqroq ko'zga tashlanadi:

*Hajrdin o'ldi Navoiy, soqiyo, tut jomi may,
Ey mug'anniy, sen navo ohangida qo'bsa¹ qo'buz*

¹ *Qo'bsa(moq)* va *qo'buz* so'zlarining o'zakdoshligi e'tiborni tortadi.

Bayt tamsil san'atining yuksak namunasi va unda o'zaro juftlik hosil qiluvchi timsollar mavjud: *soqiy* — *mug'anniy*; *may* — *navo*. Bu timsollar biri ikkinchisining ma'nosini aniqlab-to'ldirib keladi. Shoir birinchi misrada soqiyga murojaat qilib deydi: *Ey soqiy, Navoiy Yor hajrida o'ldi, unga jom to'la may tut*, (toki uni ichib, qayta tirilsin, ya'ni Yor vasliga yetsin). Ikkinchi misrada ham shu holat, shu murojaat ifodalangan, ammo unda "soqiy" o'rnida *mug'anniy*, "navo" o'rnida esa *may* kelgan: *Ey mug'anniy*, (Navoiy Yor hajrida o'ldi), *sen navo ohangida qo'buz chal*, (toki uni eshitib, qayta tirilsin, ya'ni Yor vasliga yetsin).

Shunday qilib, "benavolik", ma'lum bo'ladiki, hajrdir. Baytning mazmunini yaxshiroq anglash uchun "hajr" mafhumining so'fiyona ma'nosiga ham nazar tashlash lozim. "Hajr (deb) xoh zohir, xoh botin yuzidan bo'lsin, dilning Mahbubi haqiqiydan o'zga narsalarga iltifot va tavajjuh ko'rsatishiga aytilur" [Бертельс 1965, 177] — deb yozadi noma'lum muallif "Mir'oti ushshoq" nomli so'fiyona istilohlarning izohli lug'atida. *Navo* va *may* *ishq* yoki *vasl*, *benavolik* esa *ishqsizlik* yoki *hajr* ekanligidan kelib chiqsak, baytda shoir aslida shunday degani ma'lum bo'ladi: *Navoiy hajr aro qolgan bo'lsa ham, davron mutribi, ya'ni Mahbubi haqiqiy oxir-oqibat bir kun o'z vasliga vosil qiladi deb, umrini muttasil vasl umidi bilan o'tkazadi*. Baytdagi tanosublar: *Navoiy* — *benavo* (*hajr*) — *may* (*ishq*) — *navo naqshi* (*vasl*) — *mutrib* (*Mahbub*).

Navoiy quyidagi baytda hijron holatini yana bir rangin timsol bilan ifoda etadi:

*Chu ketti barg-u gul, bulbul navodin qoldi, ko'rgilkim,
Navoiydek emish ul dog'i be barg-u navo bo'lg'ach*

[Навоий 1990, 75].

Bulbul ishi gul va gulga oro bergan gulbarg shavqida tun-u kun tinmay navo qilish. Ammo, baytda aytilishicha, bulbul navodan qolgan, chunki gul ham, navo boisi gulbarg ham gulshanni tark etgan. Lekin "navodan qolgan" bir bulbul emas, shoirning o'zi ham bulbuldek benavo, balki be barg: *Navoiydek emish ul dog'i be barg-u navo bo'lg'ach*. Dastlabki qarashda "be barg"ning ma'nosi *bargsiz*, *yaproqsiz*, chunki u birinchi misrada gulga tanosub bo'lgan: *barg-u gul*. Biroq *barg* ketib, bulbulning navodan qolishi ishtiboh uyg'otadi, zero, *barg* gul kabi *bulbul* bilan bevosita aloqador emas. Buning ustiga,

Navoiy ham o'zini *bebarg-u navo* deb ataydiki, uning bebargligini hatto tasavvur qilish imkoni ham yo'q. Chunki bebarglik gulga xos, Navoiy yoki bulbulga emas. Demak, *barg barg emas, bebarg bebarg* emas. Lug'atdan ma'lum bo'ladiki, *barg* ko'p ma'noli so'z bo'lib, bir ma'nosi *gulbarg*, bir ma'nosi esa *kuy* va *navo*. Demak, *barg* qo'sh ma'noli so'z, binobarin, *barg* bilan *gul*, *bulbul* va *navo* o'rtasida bir emas, ikki taraflama aloqadorlik bor ekan: u *gulbarg* ma'nosi bilan gulga, *navo* ma'nosi bilan ham bulbul, ham navoga tanosub bo'lgan: 1) *(gul)barg* — *gul*; 2) *barg (navo)* — *bulbul* — *benavo* (bulbul navodin qoldi).

“Barg”ning baytdagi poetik vazifasi bundan ko'ra ham kengroq. Agar “barg” bo'lmaganda edi, “navo” ikkinchi misrada “bebarg-u navo” bo'la olmas, binobarin, hijron tuyg'usi bu qadar ta'sirchan ifodalanmas edi. “Bebarg-u navo” o'z navbatida *benavo bulbul* uchun ko'zgu ham bo'lgan. Bu ko'zguda aks etgan bulbul nafaqat *benavo*, balki Navoiydek *bebarg-u navo* ham. Xullas, bulbul va Navoiy bir-biriga ko'zgu bo'lganidek, “bebarg”u “benavo” ham bir-biriga ko'zgu bo'lib, bu ko'zguda bebarg-u navolikning Navoiyvor manzaralari bor rangu ohangi bilan namoyon bo'lgan. Chunonchi, bulbul *bebarg-u begul* bo'lganidek, Navoiy ham *bebarg-u beguldir*; Navoiy *bebarg-u benavo* bo'lganidek, bulbul ham *bebarg-u benavodir*; bulbul *bebarg-u benavo* bo'lganidek, Navoiy ham *bebarg-u benavodir*, chunki *barg-u gul* Navoiy bog'ini qanday tark etgan bo'lsa, bulbul bog'ini ham shunday tark etgan.

Quyidagi baytda “benavo”lik talqini butunlay o'zgacha, u avvalgi baytlardagi kabi *ishqsizlik* yoki *hajr* emas:

*Xirqayi zuhdin Navoiy qildi rahn, ey mayfurush,
Qo'yma hush ilgida oni, benavo tutqil qadah*

[Навоий 1989, 81].

Baytda “may” “zuhd”ga, “benavo”lik “hush” (aql)ga zid qo'yilgan. *Zuhd* may kabi ishq yoki vasl yo'li emas, aksincha, ishqdan bexabarlik. Shuning uchun haqiqiy ishq ahli zuhdni rad etadi, undan xalos bo'lishga intiladi. *Xirqa* zuhd ahlining maxsus libosi, u *nafs* yoki *o'zlik* [Курбонов 2016, 81-101] pardasining ramzidir. *Rahn qilmoq* garavga qo'ymoq, *mayfurush* may sotuvchi, u ham mug'anniy yoki mutrib singari piri komil. *Ey mayfurush, zuhd xirqasini garavga qo'ydim*, — deb unga murojaat qiladi Navoiy, — *endi meni hush qo'lida qoldirma, benavo bo'lsin deb bir qadah may tut*. Agar “benavo”ning avvalgi ma'nolaridan kelib chiqilsa, baytning mazmuni *Ey mayfurush*,

zuhd xirqasini garavga qo'ydim, endi Navoiyni hush qo'lida qoldirma, hijronga giriftor bo'lsin deb bir qadah may tut, — degani bo'ladiki, bu na oshiq orzu-intilishlari, na ulug' shoirning ishq falsafasiga to'g'ri keladi.

Shoir falsafasiga ko'ra, *aql-u hush* ham *zuhd* kabi vasl yo'li emas, balki bu yo'ldagi ortiqcha yukdir. Shuning uchun may ichib, "hush ilki"dan qutulmoq kerak. "Hush ilkidan qutulmoq" rasvo bo'lmoq, rasvo bo'lmoq devonalik, devonalik esa ishq ahli erishmog'i mumkin bo'lgan eng ulug' maqom — fano yoki vasldir. Ma'lumki, "Ashraquat..." nafaqat shoir devoni, balki uning g'oyalar olamiga olib kiruvchi eshikning ham kalitidir. G'azal baytlaridan birida mayparast oshiq, balki shoirning o'zi soqiyga iltijo qilib undan jomi may so'raydiki, dayr aro tarki hush aylab, devona bo'lsin:

*Dayr aro hush ahli rasvo bo'lgali, ey mug'bacha,
Jomi may tutsang, meni devonadin qil ibtido*

[Навоий 1988, 25].

Endi bayt mazmunini shunday bayon qilish mumkin: *Ey piri komil, o'zlikni tark aylab, ishq yo'lini tutdim, meni nafs ilkida qoldirma, ishqdan saboq ber, toki Haq vasliga yetay.*

Shunday qilib, "hush ilkidan qutulmoq" — *benavolik*, "benavolik" esa *ishq tariqining nihoyasi — vasl yoki fanodir*. Shunday ekan, haqiqiy ishq egalari uchun navosizlik navo bilan barobar. Quyidagi baytda bu fikr oshiq tilidan qat'iy e'tirof bo'lib jaranglagan:

*Navo ma'shuqdin gar tutsa ushshoq,
Navoiyg'a navosizlig¹ — navo bas* [Навоий 1990, 119].

Albatta, navo benavo, benavo navo bo'lishining o'z sabablari bor. E'tibor berilsa, baytda Navoiy o'zini "ushshoq" — *oshiqlar xayliga* zid qo'ygan: *ushshoq* ma'shuqdan navo — visol istaydi, ammo Navoiyga benavolik bas, chunki Navoiy uchun benavolik navodir. Shubha paydo bo'ladiki, yo ushshoq ushshoq emas yoki benavolik yuqoridagidek ishq yoki vasl emas. Benavolik ishq yoki vasl, ammo *ushshoq* chin *oshiqlar* emas. *Ushshoq* "Mahbub ul-qulub"da ta'riflangan oshiqlarning birinchi guruhiga mansub: *avom*. Avom Haq ishq va ma'rifatidan bexabar oshiqlar xayli, binobarin, ushshoqning navosi benavolik emas, aksincha, baytda aytilganidek, *navo*, bu navo esa bu toifaga xos "lazzati jismoniy va shahvati

¹ Nashrda *navosozliq* bo'lib ketgan – xato.

nafsoniy”dir [Навоий 1998, 67]. Xavos avomning ziddi, binobarin, uning navosi “lazzati jismoniy va shahvati nafsoniy” emas, balki “pok ko’zni pok nazar bila pok yuzga solmoq va pok ko’ngil ul pok yuz oshubidin qo’zg’almoq va bu pok mazhar vositasi bila oshiqi pokboz Mahbubi Haqiqiy jamolidin bahra olmoq” [Навоий 1998, 67]. Shunday ekan, *Navoiy navoli* bo’ladimi yoki *benavo* — farqi yo’q, chunki Haq oshiqlari uchun, baytda aytilganidek, *navosizlig’ navo bas*.

Ushshoq, ya’ni avom oshiqlarning ulug’ shoir ijodida nomlari ko’p — *barcha el, xaloyiq, ulus, jahon ahli, zag’an(lar), g’ayr, ahli ishq* deb atalgan xayl ham *ushshoq*dir. Quyidagi baytda zikr qilingan *tana’um ahli* ham *ushshoq*ning bir toifasidir:

*Tana’um ahliy-u bazmi visol, ey dard-u hajr ahli,
Navoiydin siz ayrilmangki, zor-u benavodursiz*

[Навоий 1990, 150].

“Tana’um ahli” *rohat ahli, lazzat ahli* demak. Tana’um ahliga yashashdan maqsad visol bazmi, visol bazmida ma’shuq visoli. *Dard-u hajr ahlining* nasibasi esa, tana’um ahliga zid o’laroq, zor-u benavolik: *hajr* uni Ma’shuq (Haq) vasliga *zor, dard* esa *benavo* qiladi. Navoiy ham dard-u hajr ahlidan va dard-u hajr ahli kabi zor-u benavo. Shuning uchun ham shoir hamdardlik bilan deydi: *Ey dard-u hajr ahli, tana’um ahlining ishi visol bazmi, siz Navoiydan ayrilmangki, siz ham men kabi zor-u benavodirsiz*.

Baytda *dard-u hajr ahli* va *zor-u benavo* Navoiy bilan aloqadorlik, *tana’um ahli* va *bazmi visol* esa zidlik asosida tanosub hosil qilgan: *Navoiy — dard-u hajr ahli — zor-u benavo — tana’um ahli — bazmi visol*.

“Sanga” radifli mashhur g’azalda ham *ushshoq* va *Navoiy, navo* va *benavo* timsollari ustuvor bo’lgan:

*G’ussa changidin navoe topmadim ushshoq aro,
To Navoiydek asir-u benavo bo’ldum sanga*

[Навоий 1988, 37].

Baytda *ushshoq — chang — navoe* bir taraf, *Navoiy — asir — benavo* bir taraf bo’lgan. Ushshoq qatoridan joy olgan chang piri changning ishq sadolari taraluvchi changi emas, u *g’ussa changi*. G’ussa ham oddiy g’am yoki anduh emas. G’ussa, g’am kabi, ulug’ shoir ijodida keng qo’llangan tasavvufiy atama. G’ussa, sodda qilib

aytganda, Haqdan o'zga narsalar mehridir.¹ “Navoe”ning ma'nosi esa *bir navo*. Ikkinchi misra boshida kelgan “to” yordamchi so'z bo'lib, gapga -gach, -gandan beri, -gandan so'ng kabi grammatik ma'nolarni qo'shadi. Bayt mazmunini shunday ifoda qilish mumkin: (Ey Ma'shuq,) *Senga Navoiydek asir-u benavo bo'lganimdan so'ng* (yoki *Senga Navoiydek asir-u benavo bo'libmanki*), *ushshoq aro g'ussa changidan, ya'ni Haqdan o'zga narsalarga mehrdan bo'lak biror navo topmadim*.

Baytda nozik iyhom san'ati bor: “g'ussa changi” *g'am changali* degani ham. U chang ma'nosida *navoe* bilan, changal ma'nosida esa *asir* bilan tanosub hosil qilgan: ushshoq g'ussa changiga asir bo'lib, Haq ishqidan “navoe” — *bir navo* ham topmagan bo'lsa, Navoiy, aksincha, ishq (sen) changida asir bo'lib, “benavo”lik topgan. Baytda *ushshoq — g'ussa — chang — navoe* hamda *Navoiy — sen* (*Ma'shuq*) — *asir — benavo* so'zlari tanosub va ayni chog'da, tazod san'atlarining bag'oyat yetuk namunalariga aylangan. *Navoe* va *Navoiy* esa o'zaro tajnisdir, ularning arab harflari bilan yozilishida hech qanday farq yo'q: نَوای (navoe) — نَوای (Navoiy).

نَوای (navoe) — نَوای (Navoiy) tajnisi xattiy — aytilishi turlicha bo'lsa ham, yozilishi bir xil tajnis. Tajnisning tajnisi bil-ishora – ishoraviy tajnis degan turi ham bor. Bu tur tajnisda shakldosh so'zlardan biri keltiriladi-yu, ikkinchisiga ishora qilinadi. Quyidagi baytda ulug' shoir o'z taxallusini tajnisning ana shunday noyob turiga aylantirgan:

Navo ishq ichra sen top, ey Navoiy,
Ki bizga benavoliqlar navo bas [Навоий 1989, 171].

Bayt mazmunidan seziladiki, ikkita Navoiy bor: *sen Navoiy, biz (men) Navoiy*. Bu ikki Navoiyning maqsadlari bir-biridan keskin farq qiladi. *Navo ishq ichra sen top, ey Navoiy*, — deb tilak bidiradi shoir *sen Navoiyga*. *Ki bizga benavoliqlar navo bas*, — deb o'z maqsadini oshkor qiladi *biz (men) Navoiy*. *Navo* va *benavoliq* ziddiyatidan ma'lumki, bu ikki tushuncha bir paytda kelganda, navo ushshoq yoki avom, benavolik esa dard-u hajr ahli yoki xavos timsolidir. Shoir bu ikki timsolni baytda bir so'zga jo qilgan, o'sha so'z — *Ey Navoiy* (ای نَوای). “*Ey Navoiy*” birinchi misrada *navo* qatorida kelgan: *navo — Ey Navoiy*. Demak, bu Navoiy, badiiylashtirib, qofiyalashtirib aytadigan bo'lsak, *banavo Navoiy* (avom). Ikkinchi misrada “*Ey Navoiy*”

¹ Bu timsol haqda to'laroq ma'lumot olish uchun qarang: A.Qurbonov. Navoiy ijodida ko'ngul talqini. // O'zbek tili va adabiyoti, №3, B. 36–44.

benavoliq tanosubi: *benavo* — *Ey Navoiy*. Ammo u ifodalanmagan, chunki “*Ey Navoiy*” *sen*, ayni paytda, *biz Navoiyga* ham tegishlidir. “*Biz Navoiy*” esa *benavo Navoiy* (xavos) dir.

Ulug’ shoir “*Navoiy*”dan shu qadar sernavo kuy yaratganki, bu kuyning behad noyob sadolarini na sernaqsh “*ilmi bade*” risolalaridan, na o’zga shoirlar san’atxonasidan topib bo’ladi. Aslini olganda, topish mumkin ham emas. Chunki bu naqsh-u navolar, quyidagi baytdan taralgan munglig’ ohanglardek, ulug’ shoirning o’z bast-u bandi, o’z ixtirolaridir:

*Ko’rmasam qoshing, bo’lurmen turg’anim birla fig’on,
Voyiy erur, bas, chu bo’lmasa Navoiy birla nun*

[Навоий 1988, 366]

Baytda ayriliqning puralam, ammo behad noyob tasviri chizilgan. Bu ayriliq — *Ma’shuq qoshidan ayriliq*. *Agar qoshingni ko’rmasam*, — deydi hijronzada oshiq, — *turg’anim, ya’ni butun vujudim, bor bo’yim bilan fig’onga aylanaman*. *Fig’on*, afg’onning bir shakli, *afg’on* esa avvalgi baytlardan ma’lumki, navo timsolidir. Ikkinchi misrada shoir tashbehi izmor — yashirin tashbeh usuli bilan ma’shuq qoshini “*nun*”ga o’xshatadi: ن. Qosh “*nun*”dek, “*nun*” esa qoshdek egik. *Ey Ma’shuq*, — deydi Navoiy qosh ishtiyoqida, — *agar nun, ya’ni qoshing Navoiy bilan birga bo’lmasa, u turish-turmushi faqat voy-voy” deb nola qilishdan iborat voyiydan bo’lak kim ham bo’lar edi?!*

“*Nun*” faqat yor qoshigina emas, u ayni chog’da Navoiy “*nun*”i ham, chunki Navoiyning o’zida, ya’ni Navoiy so’zining yozilishida ham “*nun*” bor: نَوای. *Voyiy erur, bas, chu bo’lmasa Navoiy birla nun*, der ekan, ulug’ shoir shu “*nun*”ni ham nazarda tutadi. Hayratbaxsh holat: agar “*nun*” *Navoiy birla bo’lmasa*, ya’ni Navoiy so’zi “*nun*”idan ayrilsa, Navoiy emas, “*Voyiy*”¹ bo’lib qoladiki, bunga “*nun*”idan ayrilgan Navoiyning o’zi guvohdir: نَوای = وای = (ن) وای // *Navoiy = (Na) voyiy = voyiy!*

Shoir devonlaridan birida Navoiy “*nun*”i bilan bog’liq yana bir go’zal san’at bor:

*Boshim uzra furqating toshini ko’rsang bilgasen,
Nuqta zohir aylamish go’yo Navoiy uzra nun* [Навоий 1989,

320].

Bu baytda ham iyhom san’ati bor. *Navoiy uzra nun* ikki ma’noda

1 Arab yozuvida voyiy ham, voy ham bir xil yoziladi: وای.

kelgan: 1) Navoiy jismi uzra “nun”; 2) Navoiy so'zi uzra nun: نونى (ن و اى). Birinchi misrada aytilishicha, Navoiy boshi uzra paydar-pay furqat toshlari yog'iladi. Ikkinchi misrada shoir o'z boshini “nun”ga, furqat toshini esa “nun” ustidagi nuqtaga o'xshatadi: *Nuqta zohir aylamish go'yo Navoiy uzra nun: ن*. “Nun”ning tag qismi (ن) go'yoki shoir boshidir, ustidagi nuqta esa (·) furqat toshidir.

Navoiy “navo”lari, *Navoiy* va *navo* tanosubi tahlilidan shunday xulosalarga kelish mumkin:

1) fano va Foniylar tanosubida *bosh g'oya fano* bo'lsa, Navoiy va *navo* tanosubida *bosh g'oya navodir*. Ammo ularning yuzaga chiqishi turlicha. Agar *fano* — *Foniylar* silsilasida shoir g'oyaga mos taxallus tanlagan bo'lsa, *Navoiy* — *navo* silsilasida, aksincha, Navoiyga *navo*, *navoe*, *benavo*, *navosiz* kabi so'zlarni tanosub qilib, taxallusga mos g'oya yaratadi;

2) *navo* aksariyat hollarda ikki ma'noda keladi: 1) *kuy*, *ohang*; 2) *sayrash*. *Kuy*, *ohang* bo'lganda, *Navoiy* — *navo* silsilasining uchinchi halqasi cholg'uchi bo'ladi: *Navoiy* — *navo* — *piri chang* (*mug'anniy, mutrib*). *Saysrash* bo'lganda esa uchinchi halqa qushdir: *Navoiy* — *navo* — *qush* (*bulbul, Durroj, zag'an(lar)*);

3) garchi muayyan baytda “navo”ning bir ma'nosi ustuvorlik qilsa-da, ko'pincha, ikkinchi ma'no ham nazardan qochirilmaydi. Shuningdek, “navo”ning tasavvufiy ma'nosi ham bor: *ishq* yoki *vasl*. Baytda bunday ma'nolarga ishora qiluvchi bir yoki ikki so'z bo'ladi: *kuy*, *ohang*, *barg*; *fano*, *piri chang*, *jon rishtasi*. Bunday baytlarda tanosub iymon san'ati bilan vobasta holda yuzaga chiqadi;

4) *benavo* so'zining ma'nosi *navosizlik*, ammo u majozan “hajr”, shu bilan birga, “hajr”ga mutlaq zid ma'nosi ham bor: *vasl*. Bu holda “benavo” “navo”ga, “dard-u hajr eli” “ushshoq”ga qarama-qarshi qo'yiladi. “Ushshoq” avom, “dard-u hajr eli” xavosdir, xavos uchun esa “navosizlik” “navo” bilan barobar;

5) “navo san'ati”da *navoe* so'zi, Navoiy “nun”i va “nun” nuqtasining ham alohida o'rni bor. Shoir mo'jizakor qalamining qudrati bilan ular *Navoiy* va *navo* tanosublar silsilasida betakror tajnis va tashbehga aylangan.

Adabiyotlar

- Абдуқодиров, А. 1996. Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида ваҳдат ул-вужуд талқини. Хўжанд.
Атойи. 2008. Девон. Тошкент.
Бертелс, Е. Э. 1965. Миръоти ушшоқ. Суфизм и суфийская литература. Москва.

- Ҳаққул, И. 2016. “Алишер Навоий таҳаллусларининг маъно қирралари ҳақида”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 5: 18 – 26.
- Имомназаров, М. 1988. “Ҳақиқат ва мажоз”. *Шарқ юлдузи* 4: 176 – 181.
- Исҳоқов, Ё. 1983. *Навоий поэтикаси*. Тошкент.
- Жумахўжа, Н. 1996. *Сатрлар силсиласидаги сеҳр*. Тошкент.
- Комилов, Н. 2009. *Тасаввуф*. Тошкент.
- Куделин, А. Б. 1983. *Средневековая арабская поэтика*. Москва.
- Мусулманкулов, Р. 1989. *Персидско-таджикская классическая поэтика XV вв.* Москва.
- Навоий, Алишер. 1987. МАТ. 20 томлик. 1-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1988. МАТ. 20 томлик. 3-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1988. МАТ. 20 томлик. 4-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1990. МАТ. 20 томлик. 5-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1990. МАТ. 20 томлик. 6-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1991. МАТ. 20 томлик. 7-том. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1998. МАТ. 20 томлик. 14-том. Тошкент.
- Носиров, О. 1972. *Ўзбек адабиётида ғазал*. Тошкент.
- Носиров, О. ва б. 1979. *Ўзбек классик шеърояти жанрлари*. Тошкент.
- Олим, С. 2015. “Ийҳомангиз санъатлар”. *Жаҳон адабиёти* 2: 132 – 141.
- Рафиддинов, С. 1995. *Мажоз ва ҳақиқат*. Тошкент.
- Рустамов, А. 1979. *Навоийнинг бадиий маҳорати*. Тошкент.
- Сирожиддинов, Ш. 2011. *Ўзбек мумтоз адабиётининг фалсафий сарчашмалари*. Тошкент.
- Қурбонов, А. 2016. “*Фарҳод ва Ширин*” сарлавҳалари бадиияти. Тошкент.
- Қурбонов, А. 2019. “Навоий ижодида кўнгул талқини”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 3: 36 – 45.
- Шайхзода, М. 1972. *Асарлар*. 6 томлик. 4-том. Тошкент.

Abdulhamid Kurbanov

(Namangan, Uzbekistan)

akurbanov-57@mail.ru

The Pseudonym which Turned into the Art

Abstract

This article is devoted to the problem of the relation between Navoi and his pseudonym "Navo". For the great poet, pseudonym (taxallus) was not only a poetic name, but also was a special opportunity for the manifestation of his talent. As Babur said, Navoi was a poet who wrote "more and better than others." "Hamsa", especially "Hazoyin ul Maoniy", includes hundreds of perfect couplets. Due to these couplets are a new type of the art that can be called navo (melody) and Navoi art. On the basis of this lies Navoi's original point of view about high poetic symmetry. Navoi confirmed that every poetic work or a separate couplet must be created according to the rules of high symmetry; all poetic elements of the work must be related between poetic content both forms and meaning. The article considers the literary and Sufic meanings of Navoi, navo (melody), benavo, Navoe, through an analysis of a number of couplets from poet's work.

Key words: *Navoi, symmetry, melody, benavo, singing, love, parting, be reunited with love, frailty.*

About the author: *Abdulhamid Kurbanov* – Doctor of Philosophy in Philology, Assistant Professor, Namangan State University.

Recommended citation: Kurbanov, Abdulhamid. 2020. "The Pseudonym which Turned into the Art". *Golden scripts* 1: 108—126.

References

- Abduqodirov, A. 1996. *Alisher Navoiy va uning salaflari ijodida vahdat ul-vujud talqini*. Xo'jand.
- Atoyi. 2008. *Devon*. Toshkent.
- Bertels, Y. E. 1965. *Mir'oti ushshoq. Sufizm i sufiyskaya literatura*. Moskva.
- Haqqul, I. 2016. "Alisher Navoiy taxalluslarining ma'no qirralari haqida". *O'zbek tili va adabiyoti* 5: 18 – 26.
- Imomnazarov, M. 1988. "Haqiqat va majoz". *Sharq yulduzi* 4: 176 – 181.
- Is'hoqov, Y. 1983. *Navoiy poetikasi*. Toshkent.

- Jumaxo'ja, N. 1996. *Satrlar silsilasidagi sehr*. Toshkent.
- Komilov, N. 2009. *Tasavvuf*. Toshkent.
- Kudelin, A. B. 1983. *Srednevekovaya arabskaya poetika*. Moskva.
- Musulmankulov, R. 1989. *Persidsko-tadjikskaya klassicheskaya poetika X-XV vv.* Moskva.
- Navoiy, Alisher. 1987. MAT. 20 tomlik. 1-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1988. MAT. 20 tomlik. 3-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1988. MAT. 20 tomlik. 4-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1990. MAT. 20 tomlik. 5-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1990. MAT. 20 tomlik. 6-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1991. MAT. 20 tomlik. 7-tom. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1998. MAT. 20 tomlik. 14-tom. Toshkent.
- Nosirov, O. 1972. *O'zbek adabiyotida g'azal*. Toshkent.
- Nosirov, O. va b. 1979. *O'zbek klassik she'riyati janrlari*. Toshkent.
- Olim, S. 2015. "Iyhomangiz san'atlar". *Jahon adabiyoti* 2: 132 – 141.
- Rafiddinov, S. 1995. *Majoz va haqiqat*. Toshkent.
- Rustamov, A. 1979. *Navoiyning badiiy mahorati*. Toshkent.
- Sirojiddinov, Sh. 2011. *O'zbek mumtoz adabiyotining falsafiysarchashmalari*. Toshkent.
- Qurbonov, A. 2016. *"Farhod va Shirin" sarlavhalari badiiyati*. Toshkent.
- Qurbonov, A. 2019. "Navoiy ijodida ko'ngul talqini". *O'zbek tili va adabiyoti* 3: 36 – 45.
- Shayxzoda, M. 1972. *Asarlar*. 6 tomlik. 4-tom. Toshkent.